

РОЗВИТОК СХОДОЗНАВСТВА В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ XX ст. (1905–1920 РОКИ): ОСЕРЕДКИ, НАПРЯМКИ, ДІЯЧІ

Історія сходознавства належить до провідних тем у сучасному українському сходознавстві. У цьому переконає велика частка історіографічних статей серед публікацій на сторінках провідного журналу українських сходознавців «Східний світ». Використання регіонального підходу до вивчення історії науки в Україні дозволяє виявити особливості розвитку сходознавства у різних регіонах України.

На початку XX ст. одним із центрів наукових досліджень у Російській імперії, зокрема в її українських губерніях, була Одеса. Серед найменш вивчених аспектів розвитку гуманітаристики в Одесі – сходознавство. На сьогодні існує лише одна ґрунтовна розвідка на цю тему, автором якої є професор Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова Д.П. Урсу [Урсу 1994]. У цій статті намагаємось доповнити дані, що зібрав Д. Урсу про розвиток сходознавства в Одесі у 1905–1920 роках. Метою статті є висвітлення сходознавчого аспекту діяльності не лише Новоросійського університету (далі – НУ), а й інших осередків наукового та громадсько-культурного життя Одеси. Приділено увагу маловідомим в історії сходознавства постатям, ідеологічним чинникам розвитку цієї галузі науки. Стаття ґрунтується на низці архівних та опублікованих джерел: працях дослідників, протоколах, матеріалах одеської преси.

Влада Російської імперії з часів заснування міста розглядала Одесу як важливий центр поширення свого геополітичного впливу у різні регіони світу, передусім – Балкани, Близький Схід та Кавказ. Набувши репутації своєрідної «контактної зони» та важливого культурного центру, Одеса не могла не реагувати й на інші суспільно-політичні та наукові виклики часу, зокрема зростання геополітичного інтересу Росії до Далекого Сходу, проти-

стояння з Японією. Пожвавлення в Одесі сходознавчих студій зумовили передусім місцеві традиції візантинології та кримознавства. В Одесі працювали такі відомі спеціалісти, як Ф. Успенський, Н. Кондаков та інші. Дослідження цієї за своєю природою євразійської імперії акумулювало вивчення історії Західної та Східної Європи та Близького Сходу. На засіданнях відомого Одеського товариства історії та старожитностей досить регулярно виголошувались доповіді, присвячені джерелознавству Кримського ханства, кримських татар. Відповідні статті та повідомлення з'являлися на сторінках «Записок» цього товариства. Тісні контакти з товариством підтримували видатні спеціалісти з історії Криму О. Бертъе-Делагард та В. Смирнов.

Зростання інтересу до Сходу на початку XX ст. відобразилось у діяльності деяких одеських просвітницьких товариств. Так, 28 лютого 1907 року відомий в Одесі лікар та громадський діяч Іван Митрофанович Луценко прочитав в одеському українському товаристві «Просвіта» лекцію на тему «Буддизм і його ідея небуття» [Одчот 1908, 14]. Ще більш яскраво сходознавчий аспект був представлений у лекціях для простолюду, що організовувало наприкінці XIX – на початку XX ст. в Одесі та на Одещині «Одесское славянское благотворительное общество имени святых братьев Кирилла и Мефодия». Лекції читали переважно представники вчителства та духовенства. Вони охоплювали широку тематику природознавчих та гуманітарних знань. У лекціях з історії та географії, що включали також елементи народознавства, регулярно висвітлювалась давня та нова історія Сходу, географія та побут східних країн (перерахуємо назви тем: «Персидський цар Кир», «Персидський цар Дарій», «Японія та японці», «Індія», «Китай та китайці», «Єгипет», «Маньчжурія»)

[Отчет 1906, 6–9; Отчет 1909, 6–8; Отчет 1910, 6–7; Отчет 1911, 7–8]. Звіти товариства свідчать, що ці засідання відвідувала досить велика кількість осіб: від 500 до 1000. Звичайно, з огляду на офіційно російський характер товариства та не досить високу фахову підготовку лекторів деякі відомості про ці країни могли мати викривлений характер.

Наукове сходознавство в Одесі був покликаний розвивати передусім Новоросійський університет. До 1910-х років в університеті розвивалася здебільшого мовознавча орієнталістика. Спорадично читались курси з історії Сходу. Однак загалом сходознавство в університеті не вийшло з «ембріональної» стадії розвитку. Показовий епізод для характеристики стану сходознавства в НУ стався у жовтні 1917 року на одному із засідань ради. Професори розглядали клопотання Бюро Туркестанського вчительського союзу про відкриття при історико-філологічному факультеті НУ кафедри історії Мусульманського Сходу. Ця ініціатива викликала схвалення у членів ради. Проти висловився лише ординарний професор кафедри російської історії НУ І. Линниченко (1857–1926). Він вважав, що в університеті не слід обмежуватися інформуванням слухачів про досягнення науки. Студентів слід навчати також загальним та спеціальним методам наукового викладання. Тому університетські кафедри повинні бути забезпечені всіма умовами, які б надавали можливість ще в університеті самостійно творчо працювати зі всіма предметами. «Одним з найважливіших джерел вивчення історичних дисциплін є пам'ятники писемності. Перша умова для наукового опрацювання писемних джерел, звичайно, є знання мов. Робота з перекладами науковою бути не може. На історико-філологічному факультеті не викладаються семітські та тюркські мови (арабська, татарська, турецька). Практичні заняття з Мусульманського Сходу були б неможливі, оскільки читання джерел мало б не науково-академічний характер, а публічних лекцій для середньої публіки. Тому заснування спеціальної кафедри історії Му-

сульманського Сходу – зовсім недоцільне з наукової сторони, а отже, і даремне», – зауважував історик [ДАОО, 29].

Насправді високого наукового рівня викладання та дослідження історії Сходу (принаймні давньої) в НУ сягнули лише наприкінці існування цього навчального закладу. У 1915–1919 роках у НУ на посаді приват-доцента читав курси з єгиптології та історії мистецтва Стародавнього Сходу, спецкурси «Магомет» та «Єгипетська релігія» Олександр Леопольдович Коцейовський (1887–1919). Він народився 2 січня 1887 року у сім'ї присяжного повіреного на Чернігівщині. У 1896–1900 роках навчався у київській, а в 1900–1906 роках – у петербурзькій гімназії. У 1906–1910 роках О. Коцейовський вчився на історичному відділі історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету. Єгиптологію вивчав під керівництвом найавторитетнішого єгиптолога у Російській імперії Б. Тураєва. У 1913 році О. Коцейовський вивчав єгиптологію у Берліні під керівництвом професорів А. Ермана, Г. Меллера, ассириологію та давньоєврейську мову – у Г. Штрака. О. Коцейовський публікував статті в «Записках классического отделения Русского археологического общества», «Гермес», «Записках Палестинского общества», в одеських газетах – про єврейське питання у Давньому Римі, історію свята Різдва Христового, революції у Давньому Єгипті [Кагаров 1922]. У 1918 році він опублікував в Одесі фундаментальне дослідження текстів давньоєгипетських пірамід [Коцейовский 1918]. У 1919 році цю роботу він захистив у Харкові як магістерську дисертацію. Однак на зворотному шляху до Одеси талановитий вчений помер.

Незважаючи на скептицизм (виправданий із суто наукового боку), І. Линниченко, хоча й не був сходознавцем за фахом, долучився до активізації орієнталістики в Одесі, і зокрема в університеті. У 1911 році він заснував та очолив Одеське бібліографічне товариство при НУ, яке посіло вагоме місце в інтелектуальному просторі Одеси. Попри скромну назву, товариство

за короткий термін перетворилося чи не у провідний історіографічний центр в Одесі протягом 1911–1919 років: налагодило зв'язки зі Львовом, Києвом, Москвою, Санкт-Петербургом, Нью-Йорком, проводило численні засідання (до 1919 року відбулося близько 100), друкувало «Известия», на сторінках яких публікувались далеко не тільки бібліографічні тексти (протягом 1911–1916 років вийшло 5 томів (35 випусків)). Товариство перетворилось на основне поле діяльності всіх учнів професора, місце апробації наукових досліджень, іноді бурхливих обговорень. Досить помітними на сторінках «Известий» були статті на сходознавчу тематику, здебільшого рецензії на праці сходознавців. Левова частка цих текстів належить перу О. Коцейовського, який був прийнятий у члени товариства 3 жовтня 1915 року. Науковець з незвичною для молодого спеціаліста зрілістю та фаховістю аналізував здобутки та недоліки праць, присвячених історії Давнього Єгипту, не сприймаючи поверхової популяризації (зокрема, він жорстко розкритикував поета К. Бальмонта за неправильні переклади стародавніх текстів) [Коцейовский 1916].

Не меншу активність як рецензент перекладів та літератури з історії та культури Стародавнього Сходу продемонстрував учень І. Линниченка Давид Файтельович Блюменфельд (1892–?). Він був уродженцем Херсона. Вчився на історико-філологічному та юридичному факультетах Новоросійського університету протягом 1911–1916 років [ДАОО, 1334]. Потім перебував в аспірантурі при кафедрі енциклопедії права та історії філософії права НУ. На початку 1920-х років був залишений аспірантом на кафедрі цивільного права та радянського будівництва Одеського інституту народного господарства. Згодом працював юрисконсульт при радянських представництвах за кордоном. У рецензіях науковець відзначав труднощі перекладу з індійської мови, закликав читачів відкрити чарівний світ східної літератури [Блюменфельд 1913].

І все ж найціннішою для розвитку сходознавства була публікація на сторінках «Известий» перекладу книги Лао-Цзи «Про шлях чеснот», що здійснив у пер-

шій половині ХІХ ст. архімандрит Даниїл (Сивілло). Рукопис зберігався у зібранні рідкісних книг та рукописів Імператорського Казанського університету. Лише у 1915 році в Одесі його надрукував Іван Замотайло. У 1916 році І. Замотайло доповнив текст Даниїла бібліографічним покажчиком з історії даосизму [Замотайло 1915; Замотайло 1916].

Науковий та суспільно-політичний досвід розвитку сходознавства в Одесі акумулювало Одеське відділення імператорського товариства сходознавства, що діяло в Одесі протягом 1916–1917 років [Черномор 1916; Заседание 1916]. До сьогодні сам факт існування цього товариства майже невідомий дослідникам. Ініціаторами його створення були професор НУ правознавець П. Казанський (1866 – після 1945) та журналіст і громадський діяч І. Дусинський (?–1919). Обидва діячі дотримувалися радикально панславистських поглядів. Велику частину свого геополітичного трактату І. Дусинський присвятив аналізу перспектив політики Росії на Далекому та Близькому Сході. У цьому контексті він досить докладно проаналізував становище східних народів. Незважаючи на вкрай агресивний проросійський тон трактату, слід зауважити, що автор досить проникливо описав основні тенденції сучасного та майбутнього розвитку Сходу. Зокрема, він відзначив зміцнення арабського світу, Китаю, рух за політичну емансипацію серед африканських народів, значні перспективи перетворення Японії на потужну національну державу всупереч її експансіоністським планам в Азії [Арктур 1910, 417–538, 445, 447, 453, 473–474, 506–507, 516]. Водночас автор помилився у прогнозі щодо розвитку Туреччини, адже вважав неминучим її повне зникнення як держави. У відповідності до експансіоністських настроїв очільників члени товариства широко трактували поняття «сходознавство», включаючи туди історію та сучасне Балкан, Румунії. Разом з тим на засіданнях товариства прозвучали і суто сходознавчі доповіді: О. Коцейовського – «Положение женщины в Древнем Египте», «Религиозная сторона власти фараонов и тексты пирамид», Б. Варнеке – «О новейших

успехах русской археологии на Ближнем Востоке», М. Осипова – «Императорское православное Палестинское общество» [В обществе... 1916], М. Усишкіна «Євреї у Палестині», М. Шифріна «Колоністи у Месопотамії» [В обществе... 1917]. Това-

ривство планувало відкрити гімназію, курси та музей сходознавства.

Отже, піднесення сходознавства в Одесі у 1920-ті роки було підготовлене передусім у два попередні десятиліття завдяки праці низки науковців та популяризаторів.

ЛІТЕРАТУРА

Арктур. Основные вопросы внешней политики России в связи с программой нашей внешней военно-морской политики. Т. 1. Одесса, 1910.

Блюменфельд Д.Ф. Асвагоша. Жизнь Будды // **Известия Одесского библиографического общества.** Т. 2, вып. 5, 1913.

Блюменфельд Д.Ф. К вопросу о переводах «Нал и Дамянти» на европейские языки // **Известия Одесского библиографического общества.** Т. 2, вып. 5, 1913.

Блюменфельд Д.Ф. Рец. на: Эльманович С.Д. Законы Ману // **Известия Одесского библиографического общества.** Т. 2, вып. 5, 1913.

В обществе Востоковедения // **Одесский листок,** 1916, 13 декабря.

В обществе Востоковедения // **Одесский листок,** 1917, 27 февраля.

В обществе Востоковедения // **Одесский листок,** 1917, 27 января.

Державний архів Одеської області. Ф. 45, оп. 12, спр. 156, арк. 29.

Державний архів Одеської області. Ф. 45, оп. 5, спр. 1334.

Замотайло И. Конфуцианство и Даосизм // Т. 2. Вып. 4. Одесса, 1915; Вып. 5–6. С. 210–245; Т. 5. С. 3–21.

Замотайло И. Литература о даосизме и книге Лао-Цзи Дао-дэ-цзин // Т. 5, 1916.

Заседание общества Востоковедения // **Одесский листок,** 1916, 11 декабря.

Кагаров Е. Некролог А.Л. Коцейовскому // **Наука на Украине,** 1922, № 1.

Коцейовский А. Тексты пирамид // **Записки историко-филологического факультета Новороссийского университета,** 1918. Т. 14.

Коцейовский А.Л. Рец. на: Тураев Б. Рассказ египтянина Синухета. Москва, 1915 // **Известия Одесского библиографического общества.** Т. 5, 1916.

Коцейовский А.Л. Рец. на: А. Морэ. Цари и Боги Египта // **Известия Одесского библиографического общества.** Т. 5, 1916.

Коцейовский А.Л. Рец. на: Бальмонт К. Край Озириса // **Известия Одесского библиографического общества.** Т. 5, 1916.

Коцейовский А.Л. Рец. на: Кагаров Е. Прошлое и настоящее египтологии // **Известия Одесского библиографического общества.** Т. 5, 1916.

Одчот товариства «Просвіта» в Одесі за 1907, 1908.

Отчет правления Одесского Славянского благотворительного общества имени Св. Св. Кирилла и Мефодія за 1904, 1906.

Отчет правления Одесского Славянского благотворительного общества имени Св. Св. Кирилла и Мефодія за 1908, 1911.

Отчет правления Одесского Славянского благотворительного общества имени Св. Св. Кирилла и Мефодія за 1907, 1910.

Отчет правления Одесского Славянского благотворительного общества имени Св. Св. Кирилла и Мефодія за 1906, 1909.

Собрание членов общества востоковедения // **Одесский листок,** 1917, 19 февраля.

Урсу Д. З історії сходознавства на півдні України // **Східний світ,** 1994, № 1–2.

Черномор. К открытию Одесского отделения Императорского общества востоковедения // **Одесский листок,** 1916, 29 октября.